

ELEMENTE LEXICALE MAI PUȚIN SAU DELOC CUNOSCUTE ÎNTR-O TRADUCERE INEDITĂ A MITROPOLITULUI DOSOFTEI

ANDREEA NEAGU-STĂNCIULESCU

Facultatea de Litere, Universitatea din București

andreea.stanciulescu2011@gmail.com

Cuvinte-cheie: *Dosoftei, traducere, cinstirea icoanelor, lexic, prima atestare.*

Keywords: *Dosoftei, translation, veneration of icons, lexicon, first attestation.*

Personalitate complexă a culturii românești din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, mitropolitul Dosoftei (1624–1693) a marcat un moment de răscruce în evoluția limbii literare românești, prin *Psaltirea în versuri* (Dosoftei, PV) numele său fiind legat de nașterea limbajului poetic de o certă valoare estetică.

În sens mai larg, opera de traducere a lui Dosoftei a marcat trecerea de la literalitate la literaritate, reflectând o limbă românească în plin proces de maturizare și de autonomizare față de limbile-sursă ale traducerilor. Această trăsătură este pusă în lumină de multiplele interpolări, parafrazări și interpretări personale realizate de mitropolitul moldovean în corpul traducerii analizate în studiul de față, prin care se depărtează de originalul slavon (Mareș 1987: I 421-425, II 523). Observații amănunțite asupra trecerii de la traducerile vechi românești, în care se dădea întâietate formei, la cele care încercau restituirea în traducere atât a dimensiunii formale, cât și a dimensiunii sensului, a făcut Mădălina Andronic-Ungureanu (2011: 161-162) într-un studiu privitor la traducerea de către Dosoftei a *Parimiilor preste an* (Dosoftei, P). Bogata cultură umanistă și mai cu seamă teologică a ierarhului moldovean, mănuierea desăvârșită a propriei limbi, îmbinarea firească a lexicului cult cu elemente de oralitate specifice graiului nordic, precum și excelența cunoaștere a principalelor limbi de circulație ale vremii i-au permis mlădierea și îmbogățirea limbii de la acea dată cu termeni noi, fie creați în interiorul limbii române, fie împrumutați sau adaptați prin calc mecanismelor de funcționare ale limbii române.

Scrierea la care voi face referire este un mic tratat apologetic despre cinstirea icoanelor, a sfinților și a sfintelor moaște, tradus de Dosoftei din limba slavonă în perioada celui de-al doilea exil polon (1686–1693), ca o reacție la puternica propagandă calvină și luterană printre românii din Transilvania secolului al XVII-lea. Lucrarea, needitată până acum, se păstrează la Biblioteca Academiei

Române în manuscrisele românești 34 (Ștrempel 1978: 19) și 3138 (Ștrempel 1987: 25-26). Paternitatea lui Dosoftei asupra traducerii acestui text a fost stabilită de Al. Mareș (Mareș 1987: I 413-427, II 515-523). Cu aceeași ocazie, Al. Mareș a datat și descris cele două manuscrise (Mareș 1987: I 413-427, II 515-523). Tratatul se regăsește în primele opt capitole din ms. rom. 34 (1^r-42^r). Ms. 34 este lacunar, dar am putut complini, de cele mai multe ori, fragmentele care lipsesc cu pasajele corespondente din ms. rom. 3138. Prezentăm cuprinsul scrierii, reproducând textele citate în transcriere interpretativă: *Text acefal* (1^r-2^r), *Pentru pre ce vreme scorni iconoborenie și care împărați s-au făcut iconobornici și care săboară din toată lume pentr-aceasta fură procleștiți* (2^r – 4^r), *Iconoboreșilor, pre o samă poncișe a lor cuvinte, răspuns* (4^r – 7^v), *Pentru Cruce văzutului semnu a Fiiului omenescu, a Domnului nostru Isus Hristos, care semnu la vreme v<e>nirei sale la ce a doua să va ivi pe norii ceriului și pe graiurile vrăjmașilor Crucii Domnului, răspuns* (ms. rom. 34, f. 7^v – 22^v, completat cu ms. rom. 3138, f. 108^r- 109^r), *Pentru Sfânta Cruce, pentru ce ne însemnăm cu sămnu Sfinței Cruci feșile cu mâna cruciș* (ms. 3138, f. 109^r- 120^r, și ms. rom. 34, f. 23^{r-v}), *Pentru îmblatu cu crucile* (23^v – 28^v), *Pentru ruga sfinților* (28^v – 35^r), *Pentru ruga și milostenie ce să faci drept sfințele morților din Scriptura Vechi și Nouă dovedele de la sfinți* (35^r – 42^r).

Potrivit cercetării realizate de Al. Mareș, cea mai mare parte din textul din ms. 34 a fost copiată de Toader Jora, cu excepția primelor douăzeci și două de file și a unui scurt fragment (50^r/16-51^r/1). Din notațiile amplasate în corpul textului, reiese că cele douăzeci și două de file au fost copiate în intervalul 21-31 ianuarie 1754, restul transcrierii realizându-se în 1755 sau 1756 (Mareș 1987 I: 414). Ms. 3138, în care se regăsește aceeași traducere a tratatului apologetic din ms. 34, atribuită de Al. Mareș mitropolitului Dosoftei, a fost datat de Gabriel Ștrempel la sfârșitul secolului al XVIII-lea (Ștrempel 1987: 25-26; Mareș 1987: 515).

Articolul de față cuprinde o inventariere și o scurtă analiză lexicală a unor cuvinte specifice scrierilor mitropolitului Dosoftei, dintre care cele mai multe nu sunt înregistrate în dicționare și nu apar în alte lucrări referitoare la lexicul lui Dosoftei. Pentru analiza lor, am consultat diverse lucrări lexicografice și de istorie a limbii române literare (e.g. DLR, DELR, TDRG³, DÎLR, Stanciu Istrate 2017), și m-am bazat pe articolul deja menționat al lui Alexandru Mareș (1987), în care au fost inventariate o parte din cuvintele specifice lexicului lui Dosoftei întâlnite în ms. 34 BAR, precum și pe studiul Cristinei-Ioana Dima (2022), în care sunt identificați și analizați nouăsprezece termeni proprii lui Dosoftei întâlniți în prima tipăritură a cărturarului moldovean, *Acatistul Maicii Domnului*. Pentru verificarea anumitor termeni, m-am folosit și de ms. rom. 1917 de la Biblioteca Academiei Române (Ștrempel 1983: 102). Acest manuscris cuprinde copia fidelă a traducerii realizate de Staicu Grămăticul în intervalul 1667–1669, anterioară celei făcute de Dosoftei (Al. Mareș: 420-422), a tratatului apologetic din ms. 34 și ms. 3138. În inventarul de față nu au mai fost incluse acele cuvinte proprii scrierilor lui Dosoftei, care au fost deja discutate de Al. Mareș (1987: 200) în articolul privitor la ms. rom. 34, din care face parte și textul de față, precum: *horiuri* „cete” (29^v/15), *îndoiciune* (29^r/3), *latreia* (29^v/15),

oglașenic (40^r/14), *oglindeală* (29^v/13), *otrițanie* (40^r/14-15), *părtnicie* (40^r/3). Cuvintele identificate în studiul de față se alătură, așadar, inventarului de cuvinte specifice lexicului mitropolitului moldovean, identificate în alte cercetări (Mareș 1987 I: 425-425, Dima 2022: 55-62, Dosoftei O 1978: 517-529, Dosoftei PÎ 2007: 149-191, Manea 2006: 351-456).

(1) **apamenți** s.f. pl. „amintire, memorie, pomenire, ceremonie religioasă pentru un mort”: „Pentru ceea să agiutăm acelora și *apamenți* să le facem” (40^r).

Forma *apamenți* din ms. 34 nu este înregistrată în dicționare, în vreme ce în textul corespunzător din ms. 3138 apare forma *pameți*. Aceasta din urmă este o variantă a lui *pamînți*, cu singularul *paminte* s.f., care este înregistrat în dicționare ca variantă a lui *pamente*, cu prima atestare în *Psaltirea Hurmuzachi* (81^r/18) (vezi DLR s.v.). Termenul *apamenți* este derivat prin prefixare analogică de la forma de feminin *pamente/paminte* de origine slavă (ПАМЯТИК) (Miklosich 1865). De vreme ce la Dosoftei nu apar înregistrări cu această formă, putem deduce că a utilizat direct forma prefixată, pe care este posibil să o fi creat el însuși. Prefixul *a-* era productiv în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, iar Dosoftei s-a remarcat în mod special prin câteva formații verbale personale: *agădui*, *asimți*, *ascruma* (Popescu-Marin 2007: 12).

(2) **batjiocornic** adj., s.m. „batjocoritor”: „nu băgareți samă *batjiocornicii* și păzitorii Sfintei Cruci a lui Hristos” (10^v).

Cuvântul nu apare înregistrat în dicționare. Este un sinonim derivativ al lui *batjocoritor*, derivat de la acesta prin substituție sufixală (din *batjocor[itor]* + *-nic*), sub influența analogică a perechii *ocărător* – *ocarnic*. Forma *ocărător* are prima atestare în 1500, HC II, 332 (vezi TDRG³ s.v.), iar *ocarnic*, în 1618, GCR I, 50 (vezi TDRG³ s.v.), cel din urmă fiind atestat în dicționare și la Dosoftei (vezi DLR s.v.).

(3) **bogatnec** adj. „în cantitate mare, mult, numeros”: „să facem *bogatnecă* milostenia” (39^r). Cuvântul, neînregistrat în dicționare, este utilizat de Dosoftei ca sinonim derivativ pentru *bogat*, căruia îi atașează sufixul *-nec*, o variantă a sufixului *-nic*¹.

(4) **desămănare** s.f. „deosebire”: „cum nouă și vii, și duși di pre această lume nu este o difereția, nici *desămănare* pără la dzuoa de giudețu” (38^v).

Cuvântul nu are intrare proprie în dicționare, dar apare în DLR ca o glosă marginală tot la Dosoftei (Dosoftei, VS, 4^r/4;) ca sinonim pentru *diferență*: „Dară cunoscut-ai câtă diferenție (glosat marginal *dessămănare*) iaste de la lumina ceastă lumască până la cea cerească?” (DLR, s.v. *diferență*). Termenul este o românizare² a latinescului *dissimilare*, căruia i s-au aplicat legile fonetice care au acționat în transformarea latinescului *assimilare* în românesc *asemănare*.

¹ Vezi, supra, și *batjiocornic*.

² Pentru conceptul de românizare, vezi Maria Stanciu Istrate, *Românizarea neologismelor și calcul lingvistic*, în „Limba română”, XLIX, 2000, nr. 3, p. 581–597; idem, *Românizarea afixelor derivative și calcul lingvistic*, în *Lucrările Primului Simpozion Internațional de Lingvistică* (București, 13–14 noiembrie 2007), Editura Universității din București, 2008, p. 219–227.

(5) **iahanie** s. f. „mireasmă”: „Dreptu ce că nu trupul dă simțire sufletului, ce sufletul trupului, precum videm pre sfintele moștii darul Duhului Sfânt blagoslovit: *iahanie* nepovestită și miros mai presus decât toate miroselile pământului” (ms. rom. 34, f. 33^r).

Cuvântul nu este înregistrat în dicționare, fiind un împrumut din slavonă: **АХАНИК** (Miklosich 1865, s.v.).

(6) **iconoborstvie** s.f. „iconoborenie, distrugerea icoanelor”: „Au început ereasa *iconoborstviei* a să ivi” (ms. rom. 34, 2^v).

Cuvântul nu este înregistrat în dicționare, fiind un împrumut din slavonă: **ИКОНОБОРСТВО** (Miklosich 1865, s.v.), sinonim pentru *iconoborenie*.

(7) **nepremenit** adj. „neschimbat ”: „sufletele sfinților ce ș-au vărsat singele pentru numele lui Hristos sintu-i dragi foarte sfinții sale și iubite, carile acmu, în *nepremenită* plineală de bunuri cerești, nedejde de moștinire fără trup viețuiescu” (ms. rom. 34, f. 32^r).

Cuvântul nu are intrare proprie în dicționare, dar apare în TDRG³, s.v. *primenit*, ca formă negativă, cu singura atestare la Dosoftei (Dosoftei, L 1679: 119). Este derivat de la adjectivul participial *premenit* al variantei verbale *premeni* (= *primeni*, din sl. **прѣмѣнити** „a schimba” Miklosich 1865, s.v.) prin atașarea prefixului *ne*³, după modelul slav, la rândul lui analizabil ca derivat prefixal **непрѣмѣнакъ**, cu același sens (Miklosich 1865, s.v.), ceea ce îl încadrează în categoria calcurilor lexicale de structură morfematică.

(8) **nesuflat** adj. „fără suflare”: „ave starețul meu fiu, anume Ilie, de 15 ani și, războlindu-se, au sositu la moarte și au zăcut mortu 10 dzile, *nesuflat* și rece” (ms. rom. 34, f. 37^v).

Cuvântul, neînregistrat în dicționare, este un calc lexical de structură morfematică, transpunând în limba română adjectivul din greacă **ἄψυχος** („fără suflare”) cu ajutorul prefixului *-ne* (Popescu-Marin 2007: 32). Lexemul atrage atenția prin originea latină a temei de derivare (*sufflare*), spre deosebire de termenul precedent de origine slavă (*nepremenit*).

(9) **novocreșcenească** adj. (eres ~) „neocreștină”: „Așijdere și altul tot de ceaș eres *novocreșcenească*, iconoboreț și foarte de sama lui Arie tot pre ceae vreme cu Mihail Servet, Valentin, Entilis, de rudă vloh, care începând, lăți eresa sa iconobornicească” (ms. rom. 34, f. 3^v-4^r).

Cuvântul, neînregistrat în dicționare, este un sinonim derivativ pentru *novocreștancă* (un împrumut din slavonă), un calc parțial după modelul etimonului slavon **новокръштѣнъ**. Prezența formei feminine în context poate fi explicată prin gradul ridicat de variație formală a adjectivului în limba veche, acordul cu numele în gen, număr și caz nefiind marcat sistematic (SLRV 2019: 378). Această

³ Acest prefix de origine slavă este productiv în secolul al XVII-lea și a pătruns în română într-o epocă anterioară despărțirii dialectale atât prin împrumuturi din slavă, cât și din greacă (Popescu-Marin 2007: 32).

variație este explicabilă cu atât mai mult în cazul acordului adjectivului cu numele de genul neutru (*eres*), cu formă masculină la singular și formă feminină la plural.

(10) **novocreaștancă** adj. fem. (lege ~) „neocreștină”: „Acesta au început preste voie soției sale, lui Calvin, o credință bezbojnică, fără lege, *novocreaștancă*” (ms. rom. 34, 3^v). Termenul, neînregistrat în dicționare, este un împrumut din slavonă, adjectivul **новокрѣштенъ** (adj.) (Miklosich 1865). Utilizarea concomitentă a termenilor sinonimi *novocreșcenească* și *novocreaștancă* confirmă noutatea în limba română a acestor termeni, ce corespund unei realități destul de recente, și oscilația formală premergătoare fixării lor în limbă (Stanciu Istrate 2017: 111).

(11) **ocenință** s. f. „moștenire”: „de vreme că așa s-au plăcutu voi sfinții sale, ca să fac<ă> părtași slavii săli pre aceia cari și uneciune fiască a salii numiri au priimitu, și de împărăția ceriului și de moșia *oceninții* să nu-i dipărtez<e> și căroră singuru îi slujitoresc, Tatu<lui> a sluji au iubit” (ms. rom. 34, 32^v).

Cuvântul nu este înregistrat în dicționare. Deși are un înțeles vag în context, semantic și lexical, este posibil să fie legat de *ocină* – „bucată de pământ moștenită, proprietate” (DLR, s.v.). În dicționare este înregistrat un termen cu formă asemănătoare, *oceință* s. f. „deznădejde”, atestat la Varlaam și la Dosoftei, dar acest sens nu se potrivește contextului în care apare *ocenință* în textul de față. Având în vedere că în alt context, anume în *Psalmul* 3,6: „Cum să fiu în oceință,/ Să n-aib agiutor de Tine” (Dosoftei, O: 14), Dosoftei a folosit termenul *oceință* cu sensul de „deznădejde”, înregistrat în dicționare, este evident că mitropolitul cunoștea sensul exact al acestui cuvânt și că nu a confundat *ocenință* și *oceință*. Putem presupune, așadar, că *ocenință* este o contaminație, prin atracție paronimică, între *oceință* și *ocină*, datorată unei confuzii din partea copistului.

(12) **pevg** s. m. „pin”: „și slava Levanului [la tine] va vini cu chiparis și cu *pevg* și cu chedru de împreună să proslăvăscu locul cel sfântu al mieu și locul picioarelor mele proslăvi-voiu” (ms. rom. 34, f. 8^v).

Cuvântul este un împrumut cu etimologie multiplă, provenind din sl. **пѣврѣ** m. „pin” (Miklosich 1865 s.v.) / gr. **πεύκη** f. (Bailly 2000 s.v.), fiind înregistrat numai la Dosoftei, în *Parimiile preste an* (Dosoftei, P: 4^r, 44^r).

(13) **pominoni** s. f. pl. „amintire minunată”, „minune vrednică de amintit”: „Dar de-au avutu ei, sfinții, dar ca acesta, în trup fiindu, cum să n-aib<ă> acmu ca mai multu dar de la Dumnedzău și cum să n-aibă ei acmu ca mai multu a audzi și a vide când sintu în mai mari uni cinste la mila lui Dumnedzău, când acmu lumina feții lui Dumnedzău îi luminează și cându *pominonile* și arvonele bunurilor acelora nespus ne dobândiră cu adivăratu, că știu pentru noi și rugile no<a>stre le audu” (ms. rom. 34, f. 34^r-34^v).

Cuvântul nu este înregistrat în dicționare, fiind un termen creat de Dosoftei prin contaminația dintre *pomină* („amintire”, „memorie”, vezi DLR, s.v.) și *minune*, înglobând, în context, amândouă sensurile.

(14) **prăvozvan** adj. (Andrii ~) „întâi-chemat”: „pre mulți creștinei au răstignit pre cruce: și pre apostoli, anume pre Petru, pre Filip și pre Andrii *prăvozvan*, cari Sfânt Andrei Apostol, vinindu la cruce” (19^r).

Cuvântul nu este înregistrat în dicționare, fiind un împrumut din slavonă (adj. **прѣвозванъ**) (Miklosich 1865). În pasajul corespunzător din ms. rom. 1917, apare forma *pervozvan* (164^r).

(15) **propoziție** s.f. „prepoziție”: „Iară ceea ce-u atinge la cuvintele cele sau *propozițelor din carile, prin carile și întru carile*, Sfântul Ioan Damaschin dzice cum că nu fire ame<s>tecă, nice ședer<e>” (1^v).

În cea mai veche atestare din dicționare, cuvântul are sensul de „propunere” (DLR a. 1694 Foletul Novel 41). Sensul actual („cea mai mică unitate a sintaxei, care comunică prin cuvinte o judecată, o idee”) este atestat prima dată la Heliade (*Gramatică românească* 2/8 DLR). Termenul *propoziție*, utilizat în text cu un sens neatestat în dicționare, acela de „prepoziție”, are un rol important în cadrul tratatului apologetic, în contextul precizării dogmei Bisericii răsăritene privitoare la Sfânta Treime, la unitatea de ființă și egalitatea celor trei Persoane dumnezeiești, Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, dogmă atacată de alte confesiuni creștine. Mai concret, prepozițiile *din, prin* și *întru* menționate de mitropolit exprimă lingvistic modul de existență a Persoanelor dumnezeiești în interiorul Treimii și modul în care ființa dumnezeiască este ipostaziată de către fiecare Persoană dumnezeiască: Fiul își ia ființă *din* Tatăl *prin* naștere, iar Duhul Sfânt *prin* purcedere. Și Fiul, și Duhul Sfânt ființează în Dumnezeu-Tatăl.

(16) **protorlivie** s.f. „înainte-vedere”: „mulți sfinți și în vremile ce este de acmu, mulți părinți la răs<ă>ritu, în trup fiindu, au darul *protorliviei*, de știu gândurile și inema și lucrurile ascunsă” (34^v).

Sensul acestui termen neînregistrat în dicționare este glosat de traducător în cuprinsul textului. Prezența prefixoidului *proto(r)-* indică o sursă slavonă (vezi **проторъ** m. *sumtus* „luat” Miklosich 1865 s.v.).

(17) **prototipe** s.n. (*prototip*) „modelul cel dintâi, desăvârșit”: „temându-ne ca nu cumva cinste aceea care să cuvine lui Dumnedzău – apără, Doamne – sfinților să o ducem, c-ar hi lucru fără dumnedzăire și besericii lui Hristos și ficiilor ei neprimiță cu adivărat, iară nu cu asămănare de ceva altă icoanelor a se-nchina, căroră dă cinste la *prototipe*, adică [la] acela a cui este chipul, cum dzice Marile Vasilie, este să se suie” (ms. rom. 34, f. 30^v).

Cuvântul, neînregistrat cu această formă în dicționare, corespunde termenului *prototip*, atestat târziu în dicționare (DLR, Calendar 1854, 88/3), ca împrumut din limba franceză. Forma utilizată de Dosoftei atrage atenția prin păstrarea în grafia chirilică (**прототипѣ**) a literei *ú* din etimonului grecesc (**πρωτοτύπος**), dovedind astfel că termenul a fost împrumutat în română direct din limba greacă la o dată anterioară împrumutului din franceză.

(18) **stimi** vb. IV tranz. „a distinge cu un ornament, cu un blazon, cu o stemă”: „Dece vedeți-vă, iconoboreții, vrăjmașii Crucii Domnului, că Duhul Sfânt osăbire

au pus între lemne, adică [blagoslovitu-i lemnul] cu carele să face îndreptare, că adevărat este cătră lemnul Crucii [s-au] făcut îndreptarea noastră, a credincioșilor, prin Isus Hristos, ce s-au răstignit pre dânsa, pentr-aceia-i blagoslovită. Cu dânsa blagoslovi<m>, cu dânsa *stimim* împărății” (8^v-9^r).

Verbul utilizat de Dosoftei nu pare să provină din verbul *a stima* (conj. I), înregistrat în dicționare ca împrumut multiplu (it. *stimare*, fr. *estimer*, lat. *aestimare*), având prima atestare la anul 1832 (Cornelli 408b, vezi TDRG³) cu sensul „a avea stimă, considerație”. Verbul *a stimi* pare a fi un derivat (postnominal) de la substantivul *stimă*, consemnat în dicționare ca variantă pentru *stemă* („coroană, piatră prețioasă, blazon, stemă”), cu prima atestare la Coresi (1563 *Praxiu* 449, vezi TDRG³). Prezența formei nominale *stimă* cu sensul „blazon, stemă” la Dosoftei, în *Viața și petrecerea svinților* (Dosoftei, O: 355) („De-asemena dar Hristos lui Achepsima/ Și lui Isidor prin foc ce le-au dat *stima*”), confirmă această ipoteză. În toate contextele în care acest termen apare la Dosoftei, sensul corespunde etimonului grecesc *στέμμα* „ornament, blazon”: „1. coroană, bantă, bentiță; 2; la Roma, imaginile strămoșilor, ornamente ale coroanelor, de unde tablou genealogic al unei familii” (Bailly 2000, s.v., trad. noastră, A.S.)⁴ sau *σῆμμα* „blazon”: „ornament semicircular în forma primitivă a literei sigma (C) pe scuturile sicyoniene” (Bailly 2000, s.v., trad. noastră, A.S.)⁵. Și contextul de față, și cel din *Viața și petrecerea svinților* au în comun noțiunea de „încununare”, de distingere cu un „blazon”, cu o „stemă”.

Așadar, pornind de la cele opt capitole apologetice traduse de Dosoftei și păstrate în ms. rom. 34 B. A. R., am analizat din punct de vedere lexical un inventar de 18 cuvinte, dintre care 14 nu sunt înregistrate în dicționare (*apamenți*, *batgiocornic*, *bogatnec*, *iahanie*, *iconoborstvie*, *nesuflat*, *novocreșcenească*, *novocreștancă*, *ocenință*, *pevgă*, *pominoni*, *prăvozvan*, *protorlivie*, *stimii*), 2 sunt atestate doar la Dosoftei (*desămănare* (s.v. *diferență*), *nepremenit* (s.v. *primerit*)), unul are un sens inedit (*propoziție*) și, în sfârșit, unul presupune o datare sensibil anterioară și un alt etimon direct decât cele luate în considerare în dicționare (*prototipe*).

Din punctul de vedere al structurii lexicale, inventarul cuprinde 3 formații interne cu baze moștenite din latină (*batgiocornic*, *nesuflat*, *desămănare*), 9 cuvinte împrumutate (*bogatnec*, *iahanie*, *iconoborstvie*, *novocreșcenească*, *novocreștancă*, *pevgă*, *prăvozvan*, *propoziție*, *prototipe*), 2 formații interne cu baze slave (*apamenți*, *nepremenit*), una cu bază grecească (*stimii*) și 3 cuvinte cu etimologie incertă (*ocenință*, *pominoni*, *protorlivie*).

⁴ „στέμμα, ατος (τò) – 1. couronne, bandeau, badelle; 2. à Rome, images des ancêtres, ornées de couronnes, d’où tableau généalogique d’une famille”.

⁵ „σῆμμα (τò) 1. la lettre sigma // 2. à cause de la forme primitive de sigma = C, ornement demi-circulaire sur les boucliers sicyoniens”.

Ca în toate traduceriile lui Dosoftei, și în textul de față, rostirile culte ale împrumuturilor, în care etimonul este respectat, alternează cu fonetismele populare sau chiar dialectale (DÎLR 1992: 69). Ilustrative pentru prima situație sunt cuvinte precum *iahanie*, *pevg*, *iconoborstvie*, *prăvozvan*, *prototipe*, *novocreaștancă*, iar pentru cea de-a doua, cuvinte precum *desămănare*, *nepremenit*, *novocreșcenească*. Dintre împrumuturi, ponderea cea mai mare o au cele din limba slavonă.

Toate cuvintele selectate în inventarul de față sunt preluate din porțiunile comune celor două manuscrise, excepție făcând verbul *stimi* din ms. 34, căruia, în pasajul corespondent din ms. 3138, îi corespunde verbul *să laude*. Pentru termenii *batgiocornic*, *iahanie*, *nepremenit*, *ocenință*, *propoziție*, *protorlivie* din ms. 34 nu s-au putut găsi termenii corespondenți în ms. 3138, acesta fiind, la rândul său, lacunar în pasajele respective.

Ocurențele elementelor vechi moștenite din latină, folosite ca bază pentru derivări, și ale împrumuturilor din inventarul termenilor analizați confirmă caracterul eterogen al limbii literare puse în circulație de Dosoftei (ILRL 1961: 128).

Într-un articol privitor la lexicul lui Dosoftei, Gh. Chivu observă că vocabularul lui Dosoftei se încadrează în curentul mai larg de înnoire a limbii literare din secolele al XVI-lea și al XVII-lea (Chivu 2005: 717-720). Referindu-ne la creațiile interne, deși vocabularul lui Dosoftei cuprinde un număr impresionant de termeni proprii, precum *reflectă* și inventarul de față, acest fapt nu era un lucru neobișnuit în epocă, textele vremii punând în circulație un număr mare de cuvinte derivate cu sufixele și prefixele frecvent utilizate de mitropolit (printre care *-nic* și *ne-* în cazul de față). Propriei lui Dosoftei, însă, îi rămâne maniera naturală și originală de adaptare a lexicului deja existent în limbă la realitățile filosofico-teologice și social-culturale întâlnite în textele-sursă ale traducerilor sale. În acest sens, ne-au atras atenția termenii *desămănare*, *nepremenit*, *nesuflat*, *stimi*, neînregistrați în dicționare, care îmbogățesc stilistic și nuanțează vocabularul teologic al vremii, precum și termenul *propoziție*, utilizat cu un sens neatestat în dicționare, acela de „prepoziție”. Acesta din urmă are o importanță deosebită în contextul precizării dogmei Bisericii răsăritene privitoare la Sfânta Treime, pe fondul polemicilor din veacul al XVII-lea. Putem afirma, așadar, că Dosoftei are meritul de a fi contribuit substanțial la formarea unui vocabular teologic apt să exprime cu mai multă precizie învățătura de credință a Bisericii răsăritene.

SURSE

Ms. rom. 34 = Biblioteca Academiei Române, manuscrisul românesc 34.

Ms. rom. 3138 = Biblioteca Academiei Române, manuscrisul românesc 3138.

Ms. rom. 1917 = Biblioteca Academiei Române, manuscrisul românesc 1917.

Dosoftei, L = Dosoftei, *Dumnezăiasca Liturghie*, Iași, 1679, Ediție critică de N. A. Ursu, editura Mitropoliei Moldovei și a Sucevei, Iași, 1980, CRV 69, BRV I 222.

Dosoftei, M = Dosoftei, *Molitvenic*, Iași, 1681, CRV 72, BRV I 237.

- Dosoftei, O = Dosoftei, *Opere 1. Versuri*, Ediție critică de N. A. Ursu, Studiu introductiv de Al. Andriescu, Editura Minerva, București, 1978.
- Dosoftei, P = Dosoftei, *Parimiile preste an*, Iași, 1683, ed. Mădălina Ungureanu, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2012, (CRV 79, BRV I 263).
- Dosoftei, PÎ = Dosoftei, *Psaltirea de-nfăles*, Text stabilit și studiu lingvistic de Mihaela Cobzaru, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 2007, (CRV 70, BRV I 226).
- Dosoftei, PV = Dosoftei, *Psaltirea în versuri, 1673*, Ediție critică de N. A. Ursu, Iași, 1974, (CRV 65, BRV I 209).
- Dosoftei, VS = Dosoftei, *Viata și petreacerea svinților*, Iași, 1682-1686. Text îngrijit, notă asupra ediției și glosar de Rodica Frențiu, Editura Echinox, Cluj, 2022, (CRV 73, BRV I 240).

SIGLE

- BRV I = Bianu, I., Hodoș, N., *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, tomul I: 1508–1716, Edițiunea Academiei Române, București, 1903.
- DELR = *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție digitală: Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”, București (<https://delr.lingv.ro/>).
- DÎLR = Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, Editura Științifică, București, 1992.
- DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă, ediție digitală: Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”, Editura Academiei, București, 1965–2010 (<https://dlr1.solirom.ro/>).
- TDRG³ = Tiktin, H., *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch (Dicționarul român-german)*, ediția a treia, ediție digitală: Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, 2010 (<https://solirom-clre.gitlab.io/texts/dcr2/site/>).

BIBLIOGRAFIE

- Andronic-Ungureanu, Mădălina, „Aspecte ale traducerii la Dosoftei”, în *Text și discurs religios. Lucrările Conferinței Naționale „Text și discurs religios”* ediția a III-a, nr. 3/2011, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 159–168.
- Bailly, Anatole, *Le Grand Bailly. Dictionnaire grec-français*, Hachette, Paris, 2000.
- ILRL = Rosetti, Al., Cazacu, B., *Istoria limbii române literare*, Editura Științifică, București, 1961.
- Chivu, Gh., „Lexicul operei lui Dosoftei și înnoirea vocabularului limbii române literare vechi” în *Limba română. Structură și funcționare*, Editura Universității din București, coord. Gabriela Pană Dindelegan, București, 2005, p. 715–722.
- Dima, Ioana-Cristina, „Elemente lexicale inedite în prima tipăritură a mitropolitului Dosoftei”, *Limba română*, LXXI, 2002, nr. 1–2, p. 55–62.
- Ioanid, G., *Dicționar elino-românesc*, Tipografia Statului, București, 1864.
- Manea, Laura, *Dosoftei, Viata și petreacerea svinților. Studiu lingvistic*, partea I, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2006.
- Mareș, Alexandru, „Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (I)”, *Limba română*, XXXVI, 5, p. 413–427, 1987.
- Mareș, Alexandru, „Traduceri necunoscute ale lui Dosoftei din perioada celui de-al doilea exil polon (II)”, *Limba română*, XXXVI, 6, p. 515–523, 1987.
- Miklosich, Franz von, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, Guilelmus Braumueller Vindobonae, 1865.

- Popescu-Marin, Magdalena, (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, București, 2007.
- Stanciu Istrate, Maria, *Influența slavonă asupra limbii române*, Editura Academiei Române, București, 2017.
- Stanciu Istrate, Maria, *Românizarea neologismelor și calcul lingvistic*, în „Limba română”, XLIX, 2000, nr. 3, p. 581–597.
- Stanciu Istrate, Maria, *Românizarea afixelor derivative și calcul lingvistic*, în *Lucrările Primului Simpozion Internațional de Lingvistică* (București, 13–14 noiembrie 2007), Editura Universității din București, 2008, p. 219–227.
- Ștrempel, Gabriel, *Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Academiei Române*, vol. I–III, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978–1987.

LEXICAL ELEMENTS LESS OR NOT KNOWN SO FAR INSIDE OF AN UNPUBLISHED TRANSLATION OF METROPOLITAN DOSOFTEI

Abstract

This article proposes an inventory and a brief lexical analysis of 20 words excerpted from a small apologetic treatise translated by Dosoftei, Metropolitan of Moldova, and unpublished so far. Most of the terms are not recorded in dictionaries and do not appear in other lexicographic works regarding the writings of the Moldavian hierarch. The lexical inventory proposed in this study highlights the original manner in which Dosoftei adapted the lexicon already existing in the language to the philosophical-theological and socio-cultural realities encountered in the source texts of his translations. Words such as *desămănare*, *nepremenit*, *nesuflat*, *stimii*, not recorded in dictionaries, enrich and nuance the theological vocabulary of that time, as well as the term *propoziție*, used with a not attested meaning in dictionaries, that of „prepoziție”.